

HATÂYÎ DÎVÂNINDA BİR USLÛP ÖZELLİĞİ OLARAK SORU CÜMLELERİ VE YAPILARI

Ravza KAYGUSUZ *

Özet: Safevi Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmail (1487-1524) aynı zamanda önemli ve büyük bir İran hükümdarıdır. Safevi Tarikatı'nın lideri olarak da bilinmektedir. Şah İsmail, Şii İslam'ı resmi devlet mezhebi olarak benimsemiştir ve bu Safevi Devleti'nin kuruluşundan sonra İran'ın kültürel ve dini yapısını etkilemiştir. Onun hükümdar olduğu dönemde, Safevi Devleti sanat, edebiyat ve mimari açılardan da önemli gelişmeler yaşamıştır. Şah İsmail devlet adamlığının yanında iyi bir şairdir. Onun şiirleri, dini ve siyasi görüşlerini, aşkı ve doğayı içeren birtakım temalara odaklanmaktadır. Özellikle, Alevi-Bektaşî geleneğinin etkisi altında kalem aldığı şiirlerde, mistik ve tasavvufî öğeler yer almaktadır. Şiirlerinde kendisini genellikle "Kızılbaş" olarak anar ve bu ifadeyi kendisini ve takipçilerini ifade etmek için kullanmıştır. Aynı zamanda şiirlerinde Allah'a olan bağlılığını ve Şii inancını vurgulamaktadır. Şiirlerinde divan edebiyatı geleneğindeki nazım biçimlerini kullanmıştır ve genellikle gazel ve rubai türlerinde yazılmıştır. Onun şiirleri İran edebiyatının önemli bir parçası olarak kabul edilir ve Farsça edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Hatâyî'nin şiirlerinde soru cümleleri ve yapıları bir üslup özelliği olarak değerlendirilmelidir. Soru cümlelerinin, soru ekiyle, soru kelimeleriyle ve soru unsuru kullanılmadan kurulmuş üç tür şekli tespit edilmiştir. Soru cümleleri, anlam açısından kesin cevap bekleyen ve cevap beklemeyen soru cümleleri şeklinde ikiye ayrılmıştır. Cevap beklenmeyen soru cümlelerinde istek, rica, pekiştirme, hatırlatma, vurgu yapma gibi birçok anlam görülmektedir. Çalışmada Hatâyî Divanı taranarak tespit edilen soru cümleleri, yapı ve işlev açısından değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Hatâyî'nin, soru yapısını bir üslup özelliği olarak sıkça kullandığını, soru yapılarının hem şekil hem de anlam olarak neredeyse tüm şekillerinin eserinde tespit edildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail, Hatâyî, Şiirde Soru Yapıları, Soru Sözcükleri, Soru Cümlesinin İşlevleri.

As a Stylish Feature in Hatâyî Divan Questional Sentences and Structures

Abstract: Shah Ismail (1487-1524), the founder of the Safavid State, was also an important and great Iranian ruler. He is also known as the leader of the Safavid Order. Shah Ismail adopted Shiite Islam as the official state sect, and this influenced the cultural and religious structure of Iran after the establishment of the Safavid State. During his reign, the Safavid Empire experienced significant developments in terms of art, literature and architecture. Shah Ismail is a good poet as well as a statesman. His poems focus on a number of themes including religious and political views, love and nature. Especially, the poems he wrote under the influence of the Alevi-Bektashi tradition contain mystical and mystical elements. In his poems, he often referred to himself as "Kızılbaş" and used this expression to describe himself and his followers. At the same time, he emphasizes his devotion to Allah and his Shiite belief in his poems. He used verse forms in the tradition of divan literature in his poems and they were generally written in ghazal and rubai types. His poems are considered an important part of Iranian literature and have an important place in Persian literature. Question sentences and structures in Hatayî's poems should be considered as a stylistic feature. Three types of interrogative sentences have been identified: with interrogative suffixes, with interrogative words, and without interrogative elements. Interrogative sentences are divided into two in terms of meaning: interrogative sentences that expect a definite answer and those that do not expect an answer. Question sentences where no answer is expected have many meanings such as request, request, reinforcement, reminder, emphasis. In the study, the interrogative sentences identified by scanning the Hatayî Divan were evaluated in terms of structure and function. As a result, it can be seen that Hatayî frequently used the question structure as a stylistic feature, and almost all forms of question structures, both in form and meaning, were detected in his work.

Key Words: Shah Ismail, Hatâyî, Question Structures in Poetry, Question Words, Functions of Question Sentences.

Giriş

Şah İsmail, Haydar ve Halime Begüm'ün üç oğlundan bir tanesidir. Çocukluğu birtakım zorluklar içerisinde geçmiştir. Kendisi bir yaşında iken babasının Şirvanşahlılar ile mücadelesinde Akkoyunlular tarafından öldürülmesinden sonra annesi ve kardeşleri ile birlikte yaklaşık dört yıl İstahr Kalesi'nde hapsedilmiştir. Safevilerin desteğini almak isteyen Akkoyunlu hükümdarı Rüstem Bey tarafından kardeşleri ile beraber Tebriz'e getirilip Sultan Ali'nin vefatından sonra ise Safeviler tarafından şeyh seçilmiş, daha sonra da Erdebil'e götürülmüştür. Bu sırada Akkoyunluların takibi üzerine önce Reşt'e sonra ise Lahican'a

* Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, e posta: ravzakaygusuz06@icloud.com

gelmiştir. Kadı Şemseddin Lahici'den Arapça, Farsça, Kur'ân-ı Kerîm, tefsir, İsnâaşeriyye Şiası usulünü ve Kızılbaş resilerinden ise savaş yöntem ve tekniklerini öğrenmiştir. Akkoyunlu Rüstem Bey vefat ettikten sonra İran karışmış ve İsmail Anadolu'ya geçmiştir. İsmail 1502'de Akkoyunlu Elvend Bey'in ordusunu yenilgiye uğratarak Tebriz'de tahta çıktıktan hemen sonra Şiileştirme politikasına yönelmiştir. Savaşarak Safevi Devleti'nin sınırlarını hızlı şekilde genişletmiştir (Yılmaz, 2001: 39-42; Gündüz, 2010: 253-255).

Şah İsmail devlet başkanlığının yanı sıra iyi bir sanatçıdır. XVI. yüzyılın en önemli Türk şairlerindedir. "Hataî/Hatayî" mahlasını kullanmıştır. Hatayî kelimesi Tebriz'de bir yer adı yahut Türk dilli bir kabilenin adı olarak bilinmektedir. Kelimenin "hata, günah, yanlış" gibi anlamlarda olduğu ve tasavvufta da tevazuu simgelediğinden dolayı kullanıldığı ifade edilmiştir (Yılmaz, 2001: 27). Bu mahlası Şah İsmail vefat ettikten sonra onun şairlerini örnek alan Alevi-Bektaşî şairler kullanmıştır. Dolayısıyla hangi şairlerin Şah İsmail'e ait olduğu bu duruma karışıklık getirmiştir (Yılmaz, 2001: 256).

Hatâyî Divanı'nda yer alan şairler genellikle âşıkâne ve dinî-tasavvûfî mahiyettedir. Divanındaki şairler içerisinde en geniş yerde gazelleri yer almaktadır. Bu 345 gazelin yaklaşık 80 tanesi dinî-tasavvufî ifadelerle yüklüdür. Şair dinî-tasavvufî gazellerinde "Allah, Hz. Muhammed, tevâhüd inancı, insan-ı kâmil, vahdet-i vücud" düşüncesi içinde "gönül, âşık, sıdk, tevâzu, ahiret, cennet ve cehennem" gibi kavramları işlemiş aynı zamanda Hz. Ali, ehl-i beyt ve 12 imama olan bağlılığına da değinmiştir (Yılmaz, 2010: 60).

Şah İsmail, özellikle âşıkâne tarzda söylediği gazellerinde Çağatay ve Osmanlı edebiyatının önde gelen şairleri ile alışveriş içinde olmuştur. Diğer yandan Azeri sahasının Seyyid Nesîmî ile hız kazanan ve sözlü gelenekten de beslenip bir araya getiren şair dilini devralmıştır. Hatâyî'yi etkileyen şairlerin başında Nesîmî gelmektedir. Nesîmî'nin trajik şekilde gerçekleşen ölümüne atıfta bulunarak kendisini aşkıta sadakatın simgesi olan Nesîmî ve Hallâc-ı Mansûr'la özdeşleştirmiştir (Macit, 2017: 39).

Şah İsmail'in şairleri söyleyiş, redif ve kafiye kullanımındaki tercihler açısından Fuzûlî'nin gazelleriyle de benzerlikler gösterir. Bu, muhit ortaklığından kaynaklanan doğal bir durumdur. Çünkü Fuzûlî çocukluk ve gençlik yıllarında Akkoyunlu, 1508-1534 yılları arasında da Safevi tebasıdır. Fuzûlî'nin yaşadığı bölge 1508 yılında Şah İsmail'in eline geçince Fuzûlî, Safevilerin Bağdat valisi İbrahim Han Musullu'ya iki tane kaside ve bir tane terci-bend sunarak himayesine girer. Fuzuli, Beng ü Bâde adlı alegorik mesnevisini Şah İsmail'e sunmuştur. Münazara şeklinde yazılan bu mesnevide Fuzûlî'nin, Osmanlı padişahı II. Bayezid ve Şah İsmail arasındaki mücadeleyi "afyon" ve "şarap"la sembolize ettiği söylenmiştir (Olgun, 1936: 3-13, 51-55; Yıldırım, 2004: 139-146).

Bu çalışma, Şah İsmail'in şairlerinde görülen ve onun üslubunun bir parçası olarak düşünülen soru yapıları üzerinedir. Çalışma, dil çalışması olduğu için şairler edebi sanatlar açısından değerlendirmeye tabi tutulmamıştır.

Berke Vardar, soru cümlesini "Konuşucunun dinleyiciye bir şey sormak için kullandığı özel öğelerin yanı sıra kendine özgü titremlemeyle belirlenen tümce türü" şeklinde tanımlamıştır (1998, 187).

Leyla Karahan da soru cümlelerini 1. Soru ekiyle kurulan soru cümleleri, 2. Soru kelimeleriyle kurulan soru cümleleri, 3. Vurgu ile kurulan soru cümleleri olmak üzere üç başlıkta incelemiştir. Soru eki ile kurulan cümlelerin genel olarak onay ya da ret cümleleri olduğunu, cümlelerin bağlamına göre de olumsuzluk bildirdiğini ifade etmiştir. Soru kelimeleri ile yapılan sorularda amacın yüklemden bilgi almak olduğunu söyler. Aynı zamanda cümledeki soru ifadelerinin, cümleye beklenmezlik, küçümseme, çaresizlik, sitem, şikâyet, rica gibi anlamlar kattığını bu anlamların da cümlelerin bağlamından çıkarılacağını ifade eder. Vurgu yolu ile yapılan soru cümlelerin de genellikle konuşma cümlelerinde görüldüğünü yazılı metinlerde bu tür cümlelerin sadece bağlamdan anlaşılacağını açıklar (2015: 107-110).

Soru cümleleri soru eki, soru edatları ve soru zarflarıyla kurulanlar ve anlamca pekiştirme görevi ile bulunanlar olarak başlıklara ayrılmıştır. Aynı zamanda soru eklerinin, soru anlamı taşımayıp cümleye olumsuzluk anlamı katan ve dikkat çekme amaçlı kullanılan cümle yapıları da Hatâyî şiirlerinde tespit edilmiştir.

1. Ne İle Kurulan Soru Cümleleri

Hem “soru sıfatı” hem “soru zamiri” hem de “soru zarfı” şeklinde bulunmaktadır. Hatâyî Divanında bu türlerin hepsi tespit edilmiştir.

Soru Sıfatı Olarak:

“*Ne* sıfatı, nesnenin ne olduğunu, durumunu soran ve hangi anlatımı taşıyan bir soru sıfatıdır” (Korkmaz, 2017: 382).

Yā Rab ol gözler **ne bāguñ** nergis-i şehläsıdur

Kim gamından cism ü cānum nā-tüvān olmış durur (HD: 287, 43/2).

“*Ya Rab o gözler hangi bağın nergisidir ki (o gözün sahibinin) gamından bedenim ve ruhum güçsüzleşmiştir*”

Ne burcuñ kevkebisen sen eyā mihr-i cihān tā kim

Cemālūñ āfıtābından aña ‘ālem münevverdür (HD: 318, 80/4).

“*Ey cihanın güneşi olan sevgili, sen hangi burcun yıldızısın ki yüzünün güzelliğinden bütün dünya aydınlanmıştır*”

Ne gülşendür yüzüñ kim çevresinde

Hezārān ‘andelīb ü bülbüli var (HD: 362, 143/3).

“*Yüzün hangi gül bahçesidir, çevresinde binlerce bülbül var*”

Soru Zamiri Olarak:

Ne soru zamiri, “İnsan dışında kalan canlı ve cansız varlıklarla nitelik için kullanılan soru zamiridir” (Korkmaz, 2017: 421). “Ne soru zamirinin kendisinden sonra gelen bazı kelimelerle geçici veya kalıcı olarak birleşmiş türleri de vardır: Ne eylesin > neylesin?, ne edeyim > nideyim?, ne olur > nolur? gibi. Bunlar çoklukla konuşmada ve manzum metinlerde vezin gereği ortaya çıkan geçici birleşmelerdir. Ancak Türkiye Türkçesinde zamir, sıfat ve zarf olarak kullanılan ne ara > nere?, ne asıl>nasıl?, ne için>niçin?, ne teg>nite? “nasıl?” gibi şekiller geçici değil kalıcı kaynaşma ile oluşmuş şekillerdir. Ne zamiri bazı çekim ekleriyle genişletilirken bir ünlü daralmasına da uğramıştır: ne+çe> nece>nice?, ne+ye>niye? gibi. Ne soru zamiri *i-* ek fiili ve *-dir* bildirme ekiyle çekime girerek cümlede yüklem işlevi görebilir (Korkmaz, 2017: 423).

Soru Zarfı Olarak:

Soru zarfları, fiildeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yoluyla belirleyen zarflardır: Nasıl, ne, ne denli, ne biçim, neden, nerede, nereden, ne kadar, nice, niçin gibi (Korkmaz, 2017: 482).

1.1. Ne + Bildirme Eki (+dUr) Yapısında Kurulanlar, NEDÜR “nedir”

Soru zamiri olan ne, bildirme ekiyle çekime girip cümle içerisinde yüklem görevi görmektedir.

Şem‘-i hüsnün çevresinde cān u dil pervānedür

Yanmayan ol şem‘e karşı bî-ḥaber pervā **nedür** (HD: 360, 139/1).

“(Ey sevgili) Güzelliğinin mumu çevresinde can ve gönül pervanedir. Yanmayan o muma karşı habersiz korku nedir?”

Ey gönül her ma‘nisiz cāhili yār itmek **nedür**

Ma‘nisiz cāhil sözine i‘tibār itmek nedür (HD: 367, 148/1).

“Ey gönül her manasız cahili sevgili olarak kabul etmek nedir? Manasız cahilin sözüne itibar etmek nedir?”

Di senden ayru ḥālī **nedür** ḥaste ‘āşıkuñ

Doğrar firāk yüregini pāre pāre di (HD: 569, 437/2).

“Senden ayrı hasta aşığın hali nedir söyle, ayrılık yüreğini parça parça doğrar”

1.1.1. Ni + Çe ~ Nişe (Eşitlik Eki) Yapısında Kurulanlar, NİÇE – NİŞE “nasıl, ne şekilde”

Niçe ve nişe şekilli olmak üzere iki türüne rastlanmıştır. Ne soru zamirinin çekim eki olan eşitlik ekini alarak uğradığı ünlü daralmasını da göstermektedir. Cümlede soru zarfı göreviyle kullanılmıştır.

Uyḥuda gözlerüm **nice** görsün cemālūñi

‘İşkuñda çünkü gelmedi bir zerre ḥ‘āb aña (HD: 267, 12/4).

“Gözlerim uykuda güzel yüzünü nasıl görsün? Çünkü aşkıdan dolayı bir parça uyku (bile) gelmedi gözüme”

Aşağıdaki beyitlerde ise şiirin yorumuna göre soru zarfı veya soru sıfatı olarak değerlendirmek mümkündür.

Hem senüñ ta‘rīfūñ itdi hem ‘Alīnūñ ol İlāh

Nişe kim sen Muştafā ol Murtażādur yā Nebī (HD: 235, 2/8).

“Allah hem senin hem de Hz. Ali’nin tarifini yaptı. Ey peygamber nasıl sen Mustafa (isen) o da Murtazadır”

Munca kim āh u fiğān eyledi bir gün şanemā

Sormaduñ ḥaste Ḥatāyī **nice** ḥālūñ bu gice (HD: 521, 368/6).

“(Ey sevgili) Bir gün bu kadar çok feryat eyledi. Hatayî hasta halin nasıl bu gece (diye) sormadın”

1.1. Ni + Çük Yapısında Kurulanlar, NİÇÜK “nasıl”

Bu soru zarfı ne + çe + ök “niçük” şeklinde oluşmaktadır.

Āhu tek ‘āşıklarūñ gönlin **niçük** şayd itmesün

Ol kadar kirpük oḥı kim çeşm-i ḥün-ḥ‘ārındadır (HD: 333, 101/3).

“Ceylan gibi güzel sevgili, aşıkların gönlünü nasıl avlamsın? O kadar kirpik oku kana susamış gözlerindedir”

Men **niçük** hecrüñde vaşluñ lezzetinden kām alam

Vaşluñ ilen hecrinüñ işi muşāf olmuş durur (HD: 336, 105/5).

“Ben senden ayrıyken (sana) kavuşma lezzetine nasıl erişeyim? Kavuşmak ile ayrılığın işi cenk olmuştur”

Bilmenem **niçük** ola āhır ser-encāmum menüm

Çısmetüm hālīk yazupdur yoḥsa güm-rāh olmışam (HD: 428, 239/3).

“Benim akıbetim nasıl olacak, bilmem. Kısmetimi Allah yazmıştır yoksa yolumu kaybetmişim”

1.1.1. Nİ + Çük + Bildirme Eki (+dUr) Yapısında Kurulanlar, NİÇÜKDÜR “Nasıldır”

Ne + çe + ök + bildirme eki (+dUr) ile oluşup cümleye “nasıl, nasıldır” anlamı vermektedir.

Dirīgā bu demde diri olsa Zāl

Göreydi **niçükdür** ğanīmılgda hāl (HD: 581, 2/35).

“Yazık bu zamanda Zal yaşasaydı çobanlığında durumunun nasıl olduğunu görecekti”

1.2. Ni + için Yapısında Kurulanlar, NİÇÜN “niçin, neden”

Türkçenin eski ve yaygın soru zarflarından olan “niçün”, cümledeki bir olaya sebep ve neden anlamı yüklemek için kullanılır.

Niçün severdi ḥaste-dil ey bī-vefā seni

Bu çoḥ belā ki hecrūn ider kem durur maña (HD: 265, 9/4).

“Ey vefasız (sevgili), (bu) hasta gönül neden severdi seni? Bu (o kadar) çok bela ki ayrılık eder, kötülüktür bana”

Sordılar menden ki **niçün** bī-dil olduñ men didüm

Ol sebebden bī-dil oldum dil-ber ü dil-dār mest (HD: 280, 31/2).

“Benden sordular neden âşık oldun diye ben de gönül çeken ve gönül bağlayan sevgili yüzünden âşık oldum dedim”

Yüz gösterüben ‘āleme **niçün** açarsın vechüñi

Dil-ber yüzi fitne degül sen ey gül-i ḥamrā nedür (HD: 345, 116/4).

“Ey kırmızı gül (sevgili) niçin yüzünü açıp gösterirsin dünyaya? Sevgilinin yüzü karışıklığa (fitneye) sebep olmak değil de nedir?”

1.2.1. Ne + İçün + Bildirme Eki (+dUr) Yapısında Kurulanlar, NİÇÜNDÜR “niçindir, nedendir”

Niçin soru zarfı +dUr bildirme eki ile birleşerek cümleye “neden, nedendir, niçindir” anlamı katmaktadır.

Cennetü’l-me’vā imiş çün ey Ḥatâyī kūy-ı dost

Dahı **niçündür** ta’allül fedḥulūhā ḥālidin (HD: 479: 314/6).

“Ey Hatâyî niçin (beklersin) ebedi kalmak üzere buraya (cennete) girin. Çünkü dostun semti sığınılacak cennetmiş”

1.3. Ne + Çıkma Hali Eki (+dAn) Yapısında Kurulanlar, NEDEN “neden”

Neden soru zarfı, bir olayın, durumun yahut eylemin sebebini sormak için kullanılmaktadır. Bu soru, zarfı cümleye sebep-sonuç ilişkisi ekler ve olayın gerekçesini anlamaya yönelik bir soru tipi ortaya koymaktadır.

La'lüñüzden cām-ı mey her kimseye virmek **neden**

Leblerüñ şerbetini bīmāra göndermek gerek (HD: 395, 191/2).

“(Ey sevgili) dudaklarınızın değdiği şarap kadehini herhangi birine neden verirsin?
Dudaklarınızın şerbetini (ilacını) hastalara (âşıklara) göndermek gerekir”

Cemālūñ gülşeni’çün merg-zāram

Neden kim hasretüñden murğ-ı zāram (HD: 432, 245/1).

“Hasretinden inleyen bir kuş olduğum için güzelliğinin bahçesinin çimenliğiyim”

Çün ki ol māhuñ cemālin istemezdüñ görmeği

Her gece çeşmüm **neden** kevkeb kimi bīdārsın (HD: 469, 301/3).

“(Ey) gözlerim! O ay yüzlü sevgilinin güzel yüzünü görmek istemezdin, neden her gece yıldız gibi (parlak) uyanıksın?”

1.3.1. Ne + Çıkma Hal Eki (+dAn) + Bildirme Eki (+dUr) Yapısında Kurulanlar, NEDENDÜR “Nedendir, nedendir”

Neden soru zarfı +dUr bildirme eki ile birleşerek cümleye “neden, nedendir,” anlamı katmaktadır.

Ey perī çün kim tabīb-i derd-i ‘ışk olmuş lebūñ

Bes **nedendür** sen hemişe gözleri bīmārsın (HD: 469, 301/4).

“Ey peri (gibi olan sevgili) dudakların ki aşk derdinin doktoru olmuş kafidir, gözlerin daima neden hastadır?”

1.4. Ne + Yardımcı Fiillerle Kurulanlar

1.4.1. Ne + İt- Yapısında Kurulanlar, Ne etti? “ne etdi?”

Göñlümi ‘ışkun **ne itdi** kim hālāş olmaz müdām

‘Āleme andan ki emr-i nūn u kāf olmuş durur (HD: 336, 105/2).

“Aşkın gönlümü ne etti ki (ne hale getirdi ki) (gönlüm) daima (ondan) kurtulmaz, o yüzden aleme ol der ve olmuştur”

1.4.2. Ne + Et- + E Yapısında Kurulanlar, NİDEM/NİDERSİN “ne yapayım?, Ne yapacaksın?”

Et- fiili ve ne soru zamirinin kalıplaşarak oluşmasıyla gelecek zaman istek kipinin 1. Tekil şahıs hali “nidem” ve 2. Tekil şahıs hali “nidersin” şeklinde soru tiplerine Hatâyî şiirlerinde rastlanmaktadır.

Nāşih aydur dün maña terk eyle anuñ ‘ışkını

Veh **nidem** kim ol menüm hem-rāz-ı esrārum degül (HD: 410, 211/3).

“Dün öğüt veren (kişi) bana onun aşkını terk et (diye) söyler, Vah! Ne yapayım ki o benim gizli dostum değil”

Dilberün gitdi Haţâyî sen **nidersin** dünyeyi

Çünkü cān gitdi bu ten yā Rab niye kaldı maña (HD: 262, 4/5).

“Ey Hatâyî, sevgilin gitti sen ne yaparsın dünyayı? Çünkü can (ruh) gitti Ya Rab bu ten bana niye kaldı?”

1.4.3. Ne + Eyle- Yapısında Olanlar, Neyleyem, N’eyleyim, Neyler, Neylerem/N’eylerem, Neylesün/N’eylesin “ne yapayım, ne yapar, ne yaparım, ne yaparsın?”

Hatâyî şiirlerinde sıklıkla rastlanan bu kullanım, soru zamirinin eyle- fiili ile ortaya çıkan kalıplaşma örneklerindedir.

Gice gündüz men anuñ hecrinde yanmağdur işüm

Neyleyem kim ol mehûñ menden yaña pervâsı yoğ (HD: 282, 35/2).

“Benim işim gece ve gündüz onun ayrılığında yanmaktır, ne yapayım ki o ay (yüzlünün) benden yana (beni kaybetmek gibi) korkusu yok”

Derd-i ‘ışkuñdan senüñ ger istesem ki dūr olam

Neylesün bu haste göñlüm derd ilen hem-ñānedür (HD: 317, 79/5).

“Aşkının derdinden istesem ki uzak olayım, ne yapsın bu hasta gönlüm dert ile arkadaşır”

Bahmanam gül yüzine hüsñüñ var iken ey perī

Neylerem nergisni men ol çeşm-i bīmāruñ gerek (HD: 390, 184/2).

“Ey peri (gibi sevgili) güzelliğın var iken gül yüzüne bakmam, Neylerim gözünü ben, bana hasta bakışlı gözün gerek”

1.4.4. Ne + Ol- +A Yapısında Olanlar, NOLA “Ne olur?”

Soru zamirinin en sık kalıplaşma şekillerinden olan *nola* şekli genellikle müstakil bir redif olarak da yer almaktadır. Ol- fiili ile oluşan bu yapı, –A (geniş/gelecek) zaman ekini de kalıplaşarak üzerinde taşımıştır.

Ey hūblaruñ güzīdesi rüşen yüzüñ kimi

N’ola eger sefid ola baht-ı siyāhumuz (HD: 381, 170/2).

“Ey güzellerin (en) seçkini, (bizim) kara bahtımızda (senin) parlak yüzün gibi beyaz olsa ne olur?”

Men **n’ola** kevkeb kimi her şeb gamuñda olmayam

Çün cemālūñ gökde māh-ı āsumānumdur menüm (HD: 437, 250/4).

“Yüzün gökte ay ve gökyüzüm olduğu için ben yıldız gibi her gece gamında olmasam ne olur?”

Çoğ zamāndur ben de müştākam cemālūñ şem‘ine

N’ola görsem yā Rab ol şem‘-i cemālūñ bir dağı (HD: 568, 436/2).

“Uzun zamandır ben de (sevgilinin) yüzünün ışığını (görmeye) istekliyim, Ya Rab (sevgilinin) yüzünün aydınlığını bir kez daha görsem ne olur?”

1.4.4.1. Ne + Ol- + A + Ek Fiil (y)(-dI) Yapısında Olanlar, N’OLAYDI “Ne Olurdu?”

Ne + Ol- + A soru zarfı +dI ek fiil eki ile birleşerek cümleye “nolurdu” anlamı katmaktadır.

Cevr-i hicrāñ çekdiğümden kalmayupdur tākatum

Yā naşib itseñ **n’olaydı** şabr u ārāmı maña (HD: 273, 21/3).

“Ayrılık eziyeti çektiğim için dayanacak gücüm kalmamıştır, Ya Rab bana sabır ve huzuru nasip etsen ne olurdu?”

N’olaydı olaydı bir ulu savaş

Çıhaydum gāñim ile men başa baş (HD: 581, 2/40).

“Büyük bir savaş olsaydı da ben rakibimle başa baş (meydana) çıksaydım ne olurdu?”

1.4.5. Ne + Ol- +Ası + Bildirme Eki (+dUr) Yapısında Olanlar, N'olasıdır "Ne olur", "Ne Olacaktır"

Bir yañadan ta'n-ı düşmen bir yañadan cevri-yār

Bilmezem n'olasıdır āhir ser-encāmum menüm (HD: 453, 277/1).

"Bir yandan düşman kınaması bir yandan yar eziyeti, benim son akabetim bilmem ne olacaktır?"

Haṭâyî derdine dermān bulunmaz

Ya Rab ḥālî n'olasıdır meded hey (HD: 559, 422/8).

"Hatâyî derdine derman bulunmaz, Meded ya Rab hali ne olacaktır?"

1.4.6. Ne + Ol- +ur (Geniş zaman eki) Yapısında Olanlar, NE OLUR "ne olur?"

Munca kim cevri ü cefā çekdüm maña yār olmadı

Ol şanemsiz bilmenem n'olur ser-encāmum menüm (HD: 431, 243/4).

"Bunca eziyet ve cefa çektim bana yar olmadı, bilmem benim o (sevgilisiz) sonum ne olur?"

2. Soru Anlamı Taşımayıp Olumsuzluk Anlamı Taşıyan Ne Yapısındaki Cümleler

Ne soru zamirinin anlam kayması, kalıplaşma ve deyimleşmeye uğramış türleri de mevcuttur. Bunlar kullanılış özelliklerine göre artık soru zamiri olmaktan çıkarak "şaşma, olumsuzluk, pişmanlık vb. bildiren anlam ve işlevler yüklenmişlerdir (Korkmaz, 2017: 423).

Ne Hızır anı görüpdür ne Mesihā'

Acāyib ḥalkı vardır Zü'l-celālün (HD: 406, 206/2).

"Zül celalin (Allah'ın) değişik halkı vardır, onu ne Hızır ne de Mesih görmüştür"

Ey dirîgā gitdi gelmez ol gül-endāmum menüm

Ne kararım var ne şabrum u ne ārāmum menüm (HD: 453, 277/1).

"Eyvah gitti gelmez gül fidanı gibi güzel ve ince endamlı, ne kararım, ne sabrım ne de huzurum var benim"

Ey meni ḥayrān iden der-ḥāb gördüm men seni

Ne perî ne ādemî mehtāb gördüm men seni (HD: 542, 399/1).

"Ey beni (kendisine) hayran eden (sevgili), uykumda (rüyamda) gördüm seni, ne peri ne insan, ay ışığı (gibi) gördüm ben seni"

3. -mI Soru Ekiyle Kurulanlar

"Fiilin soru şekli, bir oluş ve kılışın bir şahıs tarafından yapılıp yapılmadığını anlamak ve öğrenmek amacına dayanan ve gramerimizde soru kategorisini oluşturan ektir. -mI/-mU soru eki, fiil kök ve gövdesini değil, fiil kök ve gövdesini şahıslara bağlayan kipleri şekillendirdiği için, fiilin bir çekim şekli durumundadır" (Korkmaz, 2017: 521). Hatâyî divanında da bu soru ekinin daima düz ünlülü şekilleri görülmektedir.

3.1. Ol- Fiiliyle Birleşen -mI Soru Eki Yapısında Olanlar (ola mı? "olur mu olabilir mi"?)

Ḥālîş oldum tā ki men ḳan yaş aḥıtdum dideden

Yumayınca ḳan ilen olur mı merdüm yüzi pāk (HD: 394, 189/4).

“Sonunda tertemiz oldum ben kanlı yaş akıttım gözümünden. (Yoksa) insan yüzünü kan ile yıkamayınca temiz olur mu?”

Dünyede ‘âşık olan giydi melâmet donını

Her yeten ‘âşık **olur mı** derd aña kâr olmasa (HD: 526, 374/3).

“Dünyada âşık olan melamet elbisesini giydi (dünya nimetlerinden vazgeçti), Dert ona tesir etmediyse (fayda vermediyse) her olgunlaşana âşık denir mi?”

Degme bir câhil nigârûñ cevriñi çekmek neden

Yâ ne her nâ-kes ile kavlı ü karar itmek **m’olur** (HD: 366, 147/3).

“Rastgele cahil bir güzelin eziyetini çekmek neden? Her aşâğılık kimse ile anlaşmak mı gerekir?”

3.2. mI Soru Eki ve +dIr Bildirme Eki İle Birleşen Yapılar

Zerre midür bilmezem yâhūd dehānı dil-berūñ

Şun‘ ilen bir mū **midür** yâhūd miyān itmiş durur (HD: 326, 91/3).

“Sevgilinin ağzı yok denecek kadar küçük müdür yahut sanat meydana gelmiş bir tüy müdür bilmem, ortalanmış durur”

Göz **midür** yâ çeşm-i āhū yoḥsa nergis mestidür

Yüz midür ol yoḥsa mäh-ı āsumānumdur menüm (HD: 425, 234/6).

“*(Ey sevgili), ceylan gibi gözlerin göz müdür yoksa mest eden nergis midir?, Yüzün müdür o yoksa gökteki ayımdır?*”

Göñlüm hayâli kaddüñe düşse ‘aceb **midür**

‘Uşşâkı ehl-i dil üzebilmez hayâlden (HD: 485, 324/2).

“*(Ey sevgili), gönlüm boyunun hayaline dalsa (bu) şaşılacak (şey) midir?, Gönül dostu, âşıklar (sevgilinin) hayalini (düşününce) üzülmez*”

3.3. Degül mi (Değil mi) Edatıyla Kurulan Soru Cümleleri Yapısında Olanlar

Bu cümlelerde soru sorma amacından çok pekiştirme maksadıyla karşısındakine onaylatma isteği hakimdir.

Ġamuñdan gözlerüm ‘ummān **degül mi**

Vişālūñ cān içinde cān degül mi (HD: 550, 410/1).

“Gözlerim gamından okyanus (gibi) değil mi, ayrılığın can içinde can değil mi?”

Cihāna ‘ışık ilen ‘uryān gelenler

Gidende hem yine ‘uryān **degül mi** (HD: 551, 410/5).

“Dünyaya aşk ile çıplak gelenler, giderken de yine çıplak değil mi?”

Meni hayrān iden ol hūr-zāduñ

Boyı tūbā lebi kevşer **degül mi** (HD: 551, 411/3).

“*(Ey sevgili) beni sana hayran eden o güneş gibi (bedenin) varlığın, tūbā gibi uzun boyun ve kevşer gibi (tatlı) dudakların değil mi?*”

4. Kanda/Handa (Nerede) Soru Zamiriyle Kurulan Cümleler

Kanda ve Handa “nerede” olmak üzere iki şekilli halleri Hatâyî divanında bulunmaktadır. Bu cümlelerde soru anlamı yoktur.

Bu **Ḥatāyī ḥastenūn** sensin murād u maqşadı

Ḥanda baḥsam görünen dīdār sensin yā ‘Alī (HD: 252, 14/11).

“*Bu hasta Hatāyī’nin arzusu ve amacı sensin, Yâ Ali nerede baksam gördüğüm yüz senin yüzün*”

Ḥanda kim Leylī olursa anda bir Mecnūn gerek

Ḥanda kim qallāş olursa çoḡ durur qalmaşlar (HD: 308, 68/5).

“*Nerede Leyla olursa orada bir Mecnun gerek, Nerede kalleş olursa orada kalleşler çoktur*”

Ġaflet ehli qaldı Ḥaḡdan şöyle bil kim bī-naşīb

Ḥanda dīdārī görür ol bunda bīdār olmasa (HD: 526, 374/2).

“*Şöyle bil ki gaflet ehli Allah’tan (onun tecellisinden) nasipsiz kaldı (nasibini alamadı). O bunda uyanık olmasa nerede cenabı hakkın tecellisini görür*”

4.1. **Ḥanda + dİr (Nerededir) Soru Zamiriyle Kurulan Soru Cümleleri**

Bir perī ḥayrānıyam bilmen mekānı **ḥandadur**

Kimse bilmez dünyede nām u nişānı **ḥandadur** (HD: 316, 78/19).

“*Bir peri (gibi güzelin) hayranıyım, bilmiyorum yeri yurdu nerededir? Dünyada kimse onun izinin nerede olduğunu bilmez*”

Tā vişālūñden cūdā düşdüm ḥayātum qalmadı

Dünye vü ‘uqbāda sensiz zindeġanı **ḥandadur** (HD: 317, 78/6).

“*Dünya ve ahirette kavuşmadan ayrı düştüm, hayatım kalmadı; sensiz canlılık (hayat) nerededir?*”

4.2. **Ḥandan (Nereden) Soru Zamiriyle Kurulan Soru Cümleleri**

Olmasaydı ḥātemi üstinde ism-i a‘zamuñ

Ḥandan alırdı bu ta‘zīmi Süleymān yā ‘Alī (HD: 257, 18/11).

“*Yâ Ali, yüzüğünün üstünde Allah’ın ismi olmasaydı Hz. Süleyman nereden alırdı bu saygı ve hürmeti?*”

4.3. **Ḥandasın (Neredesin) Soru Zamiriyle Kurulan Soru Cümleleri**

‘Āşık iseñ gel berü kim cān-ı cānān mendedür

Zāhidā pes **ḥandasın** kim nūr-ı ĩmān mendedür (HD: 298, 57/1).

“*Āşık isen gel beri ki sevgilinin gönlü bendedir. Ey zāhid neredesin? Kabul et ki iman ruhu bendedir*”

5. **Ḥanı/Ḥani (Hani, Nerede) Soru Zamiriyle Kurulan Soru Cümleleri**

Eski Türkçedeki kangı şeklinden gelişen bu zamir, iki ya da daha fazla kişi veya nesne arasındaki belirsizlik ve tereddüdü soru yolu ile giderme yöntemine dayanan bir zamirdir. “Hani, ne oldu?, nerede?, nerede kaldı? Anlamlarına bir soru yöneltmek için kullanılır (Korkmaz, 2017: 424-425).

Şatranc-ı dehr içindeki at oynadan **ḥanı**

Taḡdīr-i beydaḡı anı bir demde qıldı māt (HD: 279, 30/5).

“*Dünyanın satrancında (oyununda) at oynatanlar hani neredeler? Piyonun (askerin) kıymeti onu bir anda mat etti (yendi)*”

Zāhid aydur ey Ḥatāyī raḡt u destāruñ **ḥanı**

Ḳoymışam mey çün girev mey-ḥāneler küncindedür (HD: 342, 112/7).

“Zahid der ey Hatâyî sarıgın ve bineğın nerede? Meyhane köşesine girip şarap koyayım”

Levhaşa’llâh **hanı** ol günler neşât u ‘ıyş ile

Yâr ile bir niçe müddetler çıhardum erba’in (HD: 485, 325,4).

“O sevinç ile yaşama (dolu) günler hani?,Sevgili ile nasıl zamanlar çıkardım kış günü Allah felaketlerden korusun”

6. Haçan (Ne zaman) Soru Zarfıyla Kurulan Soru Cümleleri

Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmayan ve eski bir soru zarfı olan “kaçan”, fiilin oluş ya da kılınışın ne zaman gerçekleştiğini öğrenmek için kullanılmıştır (Toprak, 2016: 336).

Şirvân halâyıkı hamu Tebrîze daşına

Mülk-i ‘Acem sorar ki kıyâmet **haçan** kopar (HD: 353, 126/2).

“Şirvan halkının hepsi Tebriz’e taşınsa, İran ülkesinde yaşayanlar sorar ki kıyamet ne zaman kopar?”

Yâruñ Hatâyî küyına cân vir be-şıdık-ı dil

Yâram diyen saña **haçan** ağıyâra yâr olur (HD: 360, 138/5).

“Ey Hatâyî gönlünün temizliğiyle sevgilinin semtini canlandır, sana yârim diyen nasıl başkasına yâr olur?”

Vakt-i ecel gelürse melek cân için maña

Yüzüñi görmedin aña cânum **haçan** virem (HD: 426, 235/3).

Ecel vakti melek can (almak) için bana gelirse, yüzünü görmeden ona canımı nasıl vereyim?”

7. Kim Soru Zamiriyle Kurulanlar

Soru zamirleri, canlı ve cansız varlıkları soru yoluyla temsil eden zamirlerdir: kim, kimin, kime vb. (Korkmaz, 2017: 419). Hatâyî şiirlerinde görülen bu zamir fiillerden önce anlamı pekiştirmek amacıyla kullanılmaktadır.

Kim kalur rüz-ı kıyâmet hevl-i mahşerde susuz

Anda sensin sâki-i ebrâr u kevşer yâ ‘Alî (HD: 246, 11/8).

“Kıyamet günü mahşer gününün dehşetinde kim susuz kalır, Ya Ali orada kevser dağıtıcısı sensin”

7.1. Kim + Bildirme Eki İle Kurulanlar, Kimdir “kimdir?”

Kim soru zamirinin bildirme eki +dİr ile çekime girme şekli olan kimdür soru zamiri cümlede yüklem görevini almaktadır.

Didiler kim bu cihânın nûrı **kimdür** kim ola

Mîr Hasandur şâh Hüseynüñ âlı oldı yadigâr (HD: 312, 73/3).

“Bu cihanın nuru kimdir kim ola dediler, Mir Hasandır, Şah Hüseyin’in ailesinden yadigâr olarak kaldı”

Men didüm kim çeşm ü gamzen sihri dutdı ‘âlemi

Anlaruñ ser-fitnesi **kimdür** didi kaçumdur ol (HD: 408, 209/3).

“(Ey sevgili) Gözünün ve gamzenin (süzgün bakışının) sihri dünyayı ele geçirdi. Onların baş fitne çıkararı kimdir dedi, o kaşımır dedim”

Sorsa Hatâyî **kimdür** işigümde ol perî

Bir bî-nevâ-yı haste-dil ü nâ-tüvân direm (HD: 427, 236/5).

“(Ey) Hatâyî, o peri (gibi güzel sevgili) eşigimdeki kimdir diye sorarsa, güçsüz, nasipsiz, gönü yaralı birisi derim”

8. Soru Anlamı Taşımayan Dikkat Çekme Amaçlı Sorular

Soru cümleleri cevap isteyen ve cevap istemeyen yapılar olarak temel bir ayırımı tabi tutulmaktadır. Cevap istemeyen soru yapılarının, bir üslup özelliği olarak sonradan oluşmuş yapılar olduğu ve bu temel ayırmadan sonra hem yapı hem de işlev bakımından çok çeşitli soru cümlelerinin varlığından bahsedilmektedir (Türk, 2013: 2). Hatâyî de bazen soru sormak için değil cevabını bildiği bir soruyu dikkat çekmek maksadıyla da kullanmaktadır.

Elinde bâde-i gül-reng içer gâzilerün şâhı

Ne hâcet nuql için şeker sözüñ kand-ı mükerrerdür (HD: 248, 12/3).

“Gazilerin şahı elinde gül renkli şarap içer, çerez için şekere ne gerek var (senin) sözlerin şeker gibidir”

Mescide varmak **ne hâcet** didüm ey zâhid saña

Rûy ilen zülfi anuñ küfr ile imândur maña (HD: 264, 7/2).

“Ey zâhid sana mescide gitmeyene ne gerek var dedim. Sevgilinin (onun) yüzü ile saçı küfür ile imandır bana”

9. Soru-Cevap Şeklinde Kurulan Beyitler

Hatâyî şiirlerinde tespit edilen bu söyleyiş biçimi, soru cevap tekniğinin aynı beyit içerisinde kullanılmasıyla dikkat çekmektedir. Bu yapıları klasik edebiyatımızda mürâca’ gazel olarak adlandırılmaktadır. Arapça bir kelime olan mürâca’ lügatlerde “sözü döndürerek söylemek” ve “sorulu cevaplı karşılıklı konuşma biçiminde yazılmış şiir” olarak tanımlanmaktadır. Klasik Türk şiirinde karşılıklı söyleşme şeklinde yazılan şiirlere “müraca’a şiir” denilmektedir. Mürâca’ şiir ile aynı anlama gelecek biçimde olan muhavereli şiir, müşâare ve münâzara terimleri de kullanılmıştır. Halk şiirinde aynı tarzda yazılan bu tarz şiirlere de “dedim-dedi”li şiir ifadesi kullanılmaktadır (Alıcı, 2002: 1).

Dün **didü** hem-dem maña kimdür senüñ gönün alan

Men **didüm** bilmez misin ol gözleri hün-h’ardur (HD: 337, 106/3).

“Dün dostum bana “Senin gönlünü alan kimdir? dedi, Ben de ona bilmiyor musun o gözleri kan dökücü, zalim sevgilidir dedim”

Didi ol meh gün nedür **didüm** cemâlündür senüñ

Ay dağı şol tal’at-ı ferhunde-fâlündür senüñ (HD: 400, 198/1).

“Dedi o ay vakti nedir, dedim yüzünün güzelliğidir senin. Ay bile senin şu talihli yüzündür”

Sonuç ve Değerlendirme

Yukarıdaki örneklerden de ifade edildiği gibi Hatâyî’nin, Türkçenin neredeyse bütün soru kalıplarını şiirlerinde kullandığı görülmektedir. Şiirlerinde kullandığı bu soru yapıları sayesinde soru cümleleri dinleyicinin veya okuyucunun dikkatini çekmektedir, aynı zamanda konuşmanın ve metnin derinliği artmaktadır. Hatâyî, soru kalıplarını bazen redif olarak

kullanmış bazen de soruyu cevap beklemeden pekiştirme unsuru olarak cümleye yerleştirmiştir. Bazı cümlelerinde ise sorunun cevabını bildiği halde bu soru yapıları sayesinde cümleye yapıcı olumlu anlamca olumsuzluk katmıştır. Halk şiirinde yer alan dedim-dedi kalıbıyla yer alan soru-cevap şeklindeki yapıyı, yani müraca'a gazel türünü de şiirlerine eklemiştir. Hatâyî'nin soru kalıpları ile kurduğu şiirleri, onun üslubunu ve Türkçeye ne kadar hâkim olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Alıcı, Lütfi (2002), "Klasik Türk Edebiyatında Mürâca'a Şiirler", *İlmi Araştırmalar Dergisi* 14, s.21-26.
- Gündüz, Tufan (2010), "*Şah İsmail*", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul, TDV Yayınları.
- Karahan, Leyla (2005), *Türkçede Söz Dizimi* (9. Baskı), Ankara, Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2017), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macit, Muhsin (2017), *Hatâyî Divânı* (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Olgun, Tahir (1936), *Fuzûlî'ye Dair*, İstanbul, Selamet Basımevi.
- Toprak, Funda (2016), "Kadı Burhaneddin'in Şiirlerinde Bir Üslûp Olarak Soru Cümleleri ve Yapıları", *Uluslararası Dil Akademi Dergisi*, Cilt: 4/4 s. 326-339.
- Türk, Vahit (2013), "Türkçede Soru Kavramı ve Kadı Burhaneddin Divanı'nda mI ile Kurulan Soru Yapıları", *"Türk Dünyası Araştırmaları"*, S.206.
- Vardar, Berke (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İkinci Basım), İstanbul, ABC Kitabevi.
- Yıldırım, Ali (2004), "Fuzûlî'nin Beng ü Bâde Mesnevisi ve Bâde Sembolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XIV, 2: 139-146.
- Yılmaz, Adile (2001), *Şah İsmail Hatâî Divânı'nda Dinî-Tasavvûfî Unsurlar*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış DR Tezi), Ankara.
- Yılmaz Anıl, Adile (2010), "*Şah İsmail-Edebiyat*", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul, TDV Yayınları.

